

УДК 343.352(477)

ПІДКУП ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

Березнер В.В., здобувач
кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті аналізуються об'єкти злочинів проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування й об'єднань громадян та злочинів у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Обґрунтовано позицію, згідно з якою підкуп працівника підприємства, установи чи організації на ці об'єкти не посягає. Зроблено висновок, що з позиції своєї юридичної природи підкуп працівника підприємства, установи чи організації, а також особи, яка працює на їхню користь, є злочином у певній сфері господарської діяльності. Запропоновано внести відповідні зміни до чинного кримінального законодавства України.

Ключові слова: родовий об'єкт, авторитет, державно-владні повноваження, публічно-правова сфера, підкуп, працівник, підприємство, установа, організація.

В статье анализируются родовые объекты преступлений против авторитета органов государственной власти, местного самоуправления и объединений граждан и преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг. Обосновывается позиция, в соответствии с которой подкуп работника предприятия, учреждения или организации на эти объекты не посягает. Сделан вывод, что с точки зрения своей юридической природы подкуп работника предприятия, учреждения или организации, а также лица, работающего в их пользу, является преступлением в определенной сфере хозяйственной деятельности. Предлагается внести соответствующие изменения в действующее уголовное законодательство Украины.

Ключевые слова: родовый объект, авторитет, государственно-властные полномочия, публично-правовая сфера, подкуп, работник, предприятие, учреждение, организация.

Berezner V.V. BRIBING AN EMPLOYEE OF THE ENTERPRISE, INSTITUTION OR ORGANIZATION IN THE CRIMES AGAINST THE CREDIBILITY OF PUBLIC AUTHORITIES, LOCAL GOVERNMENTS AND CITIZENS' ASSOCIATIONS

The article analyzes the generic object of the crime against the authority of state bodies, local governments and citizens' associations and crimes in the area of performance and professional activities related to the provision of public services. Substantiates the position, according to which the bribery of an employee of the enterprise, institution or organization to these objects does not infringe. It is concluded that in terms of its legal nature of bribing an employee of the enterprise, institution or organization, as well as persons working in their favor is a crime in a particular area of economic activity. It is proposed to amend the existing criminal legislation of Ukraine.

Key words: generic object, authority, public authority, public-legal sphere, bribery, employee, enterprise, institution, organization.

Постановка проблеми. У вітчизняній кримінально-правовій системі єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України 2001 р. (далі – ККУ). Одним з обов'язкових елементів будь-якого складу злочину є об'єкт. Його відсутність свідчить також про відсутність підстав кримінальної відповідальності. У доктрині відсутність об'єкта найчастіше пов'язується з відсутністю протиправності, тобто із ситуацією, коли ті чи інші відносини не взято законодавцем під охорону. Проте можливі випадки, коли відповідальність за певні дії передбачається, однак об'єкт діяння встановити неможливо або він створюється штучно, оскільки

законодавець неправильно визначився з місцем розташування тієї чи іншої норми в системі Особливої частини ККУ. У цьому разі злочин хоч і передбачається відповідною кримінально-правовою нормою, фактично стає безоб'єктом. Із цієї позиції проблема об'єкта в кримінально-правовій літературі аналізується досить рідко, хоча вона, очевидно, має дуже важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Метою статті є доведення думки, що з позиції чинного кримінального законодавства України підкуп працівника підприємства, установи чи організації є фактично безоб'єктом діянням, що потребує внесення до ККУ відповідних змін. Для досягнення цієї мети необхідно послідовно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати

родовий об'єкт злочинів проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян; 2) з огляду на останні зміни, внесені до ст. 354 ККУ, проаналізувати поняття злочинів у сфері службової діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; 3) запропонувати певні зміни до чинного ККУ.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в теорії кримінального права об'єкт злочинного посягання встановлюється шляхом аналізу назви розділу Особливої частини ККУ, у якому розташовується норма, що передбачає відповідальність за його вчинення, а систематизація діянь у межах розділу проводиться шляхом виокремлення певних груп суспільних відносин (тобто за видовим об'єктом), які поставлено під охорону відповідною групою кримінально-правових норм.

Стаття, яка передбачала відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації, закріплювалась у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 р. (далі – КК УРСР) у главі «Злочини проти порядку управління» та йменувалась «Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації» (ст. 1912 КК УРСР). Тому цілком зрозуміло, що родовий об'єкт визначався як порядок управління, який полягає в нормальному функціонуванні будь-яких органів управління. У ККУ 2001 р. відповідальність за вчинення цього злочину передбачено в ст. 354 розділу XV Особливої частини «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян». З огляду на назву цього розділу можна зробити висновок, що родовим об'єктом злочинів, які в ньому містяться, є авторитет зазначених органів.

Під авторитетом (лат. *auctoritas* – влада, вплив) у широкому сенсі розуміють загальноновизнаний вплив особи або організації в різних сферах суспільного життя, заснований на знаннях, моральних якостях, досвіді, а у вузькому – одну з форм виконання влади [1, с. 14].

На нашу думку, авторитет є абстрактним поняттям. Посягаючи на діяльність компетентних органів, певний порядок управління, шкода завдається також абстрактному благу – авторитету цих органів. У такому разі авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може розглядатись як складова порядку управління.

Характеризуючи поняття управління, яке є об'єктом відповідних злочинів, С. Шапченко цілком слушно зазначав, що воно містить такі явища:

«1) нормативно визначений основний зміст управлінських відносин; насамперед

це стосується управлінської діяльності (діяльності зі здійснення управлінської функції), яка має бути чітко та за можливості вичерпно регламентована законодавчими й іншими нормативними актами;

2) наявність певного режиму здійснення управлінської діяльності, таємний контроль окремих її елементів; це передбачає, зокрема, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову, чітке розмежування сфер впливу між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

3) вичерпне коло суб'єктів управлінської діяльності; до таких суб'єктів, зокрема, належать: а) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також відповідні посадові особи, що здійснюють окремі управлінські функції зазначених органів; б) інші організації та їхні представники, що в передбачених законодавством випадках здійснюють окремі управлінські функції, делеговані їм державою (до таких організацій, зокрема, належить громадське формування з охорони громадського порядку, члени якого мають певні владні повноваження щодо припинення правопорушень у громадських місцях, затримання правопорушників тощо); в) окремі громадяни (фізичні особи), які виконують у передбачених законом випадках певні управлінські функції з власної ініціативи (наприклад, громадянин, який із власної ініціативи взяв участь у запобіганні або присканні (припиненні) злочину чи іншого правопорушення);

4) особливий порядок функціонування та спеціальний правовий захист матеріальних носіїв управлінської діяльності» [6, с. 637–638].

Аналіз диспозицій норм, передбачених ст. 354 ККУ, дозволяє зробити висновок, що ні про державні органи, ні про органи місцевого самоврядування чи об'єднання громадян при цьому не йдеться. Місцем вчинення такого злочину спочатку визнавалися лише державні підприємства, установи чи організації, а згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р. – будь-які підприємства, установи чи організації [2].

Державні підприємства й установи, на відміну від державного апарату та його первинних елементів – державних органів, не призначені для виконання державно-владних повноважень, хоч і виступають складовою механізму держави. Державні підприємства – це самостійні статутні організації, засновані на державній власності,

що мають статус юридичної особи та здійснюють виробничу діяльність на засадах госпрозрахунку й самооплатності з метою створення матеріальних цінностей та отримання відповідного доходу. Це зазвичай казенні підприємства, які ґрунтуються на загальнодержавній власності та володіють її часткою на праві повного господарського відання. Як юридичні особи вони мають самостійний баланс, несуть самостійну майнову відповідальність.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 364 ККУ до державних і комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50% або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

Державні установи – це організації, що здійснюють соціально-культурну, наукову, навчально-виховну й інші види невиробничої діяльності з метою створення духовних цінностей та фінансуються цілком чи частково коштом державного бюджету. Такими є неприбуткові організації: дошкільні дитячі установи, школи, училища, вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, театри, музеї, лікарні, санаторії тощо.

Державні підприємства й державні установи відрізняються від державних органів такими ознаками:

1) не мають державно-владних повноважень, тобто не є носіями державної влади;
2) безпосередньо створюють матеріальні чи духовні блага;

3) мають специфічну організаційну структуру: це організовані державою трудові колективи робітників і службовців на чолі з відповідальним керівником, який діє на основі єдиноначальності;

4) мають суворо визначене коло повноважень: управлінські функції здійснюються адміністрацією підприємств та установ винятково у сфері своєї діяльності, не виходячи за межі підприємства чи установи;

5) керуються у своїй діяльності власним статутом, складеним відповідно до законодавства;

6) утримуються (не завжди) коштом державного бюджету;

7) правовий статус їхніх працівників становлять не лише права та обов'язки, а й гарантії зайнятості та соціального захисту [3, с. 162–163].

Таким чином, державні підприємства й державні установи варто відрізнити від органів держави, хоча їх і не можна протиставляти одне одному, оскільки всі вони стосуються державних організацій, які діють у єдності та взаємозв'язку: держав-

ний апарат забезпечує реалізацію функцій держави завдяки діяльності підприємств та установ, якими керує.

Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 Цивільного кодексу України, а також може створюватись і діяти на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, який після його прийняття учасниками стає установчим документом. На відміну від юридичних осіб публічного права, які створюються державними органами чи органами місцевого самоврядування, юридичні особи приватного права можуть створюватись як фізичними особами або їх об'єднаннями (організаціями) як прояв їхньої ініціативи, волі й певного інтересу, так і державою чи Автономною Республікою Крим. Правовою підставою для створення й діяльності юридичних осіб приватного права можуть виступати Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України, а також інші закони України. Основною особливістю юридичних осіб приватного права є те, що вони здійснюють свою діяльність під нормативно встановленим вирішальним впливом на неї фізичних осіб або їх об'єднань (організацій).

Водночас, як слушно підкреслює Л. Дорош, родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено в Розділі XV Особливої частини ККУ, є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян та фізичними особами у зв'язку з виконанням адміністративно-розпорядчих функцій із метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [4, с. 49].

Підприємства, установи чи організації, навіть державні, не мають державно-владних повноважень, не є носіями державної влади, а управлінські функції здійснюються адміністрацією підприємств та установ винятково у сфері своєї діяльності, не виходячи за межі підприємства або організації. Тобто підприємства, установи чи організації не є суб'єктами управлінських відносин, пов'язаних із виконанням адміністративно-розпорядчих функцій, об'єктом яких виступає поведінка персонально невизначеного кола фізичних і юридичних осіб.

Проте саме ці відносини охороняються розділом XV Особливої частини ККУ. Таким чином, можна дійти висновку, що підкуп працівника підприємства, установи чи організації на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян як складову певного типу управлінських відносин не посягає.

Дуже показово в цьому сенсі є класифікація злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, яка пропонується в сучасній літературі. Так, на думку авторів підручника «Кримінальне право: Особлива частина», залежно від безпосереднього об'єкта ці злочини можуть бути розділені на такі групи: 1) злочини у сфері використання державних символів (ст. ст. 338 та 339 ККУ); 2) злочини, пов'язані з перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (ст. ст. 340 та 341 ККУ); 3) злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (ст. ст. 342–353 ККУ); 4) злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (ст. ст. 357–360 ККУ); 5) інші злочини проти авторитету держави й діяльності об'єднань громадян (ст. ст. 354–356 ККУ) [4, с. 430]. Абсолютно не зрозуміло, яка саме частина «авторитету» страждає під час вчинення підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації.

В. Навроцький цілком справедливо зазначає: «Традиційно в теорії кримінального права та практиці правотворчості глава про злочини проти порядку управління розцінювалась як резервна. Тому, коли виникала потреба доповнити кримінальний закон новою нормою, а адекватного місця новелі законодавець не знаходив, він поміщав таку норму в главі IX (КК УРСР)» [5, с. 572].

На нашу думку, саме така доля спіткала злочин, передбачений нині ст. 354 ККУ. Нічим фактично не відрізняючись від отримання хабара шляхом вимагання, він був розташований серед злочинів проти порядку управління лише тому, що вчинявся особою, яка не є посадовою. Такий підхід відповідав також існуючим того часу доктринальним положенням, коли родові об'єкти посадових злочинів і злочинів проти порядку управління фактично ототожнювались, а розмежування проводилось на підставі ознак, що характеризують суб'єктний склад [7, с. 10; 28, с. 3]. Така ситуація не є випадковою, оскільки і посадові злочини, і злочини проти порядку управління в підсумку посягають на правильну діяльність державного апарату [9, с. 11], а термін «авторитет» досить часто використовується під час характеристики посадових злочинів. Так, наприклад, М. Мельник зазначає, що особлива суспільна небезпека хабарництва обумовлюється насамперед тим, що воно підриває авторитет держави, заподіює шкоду затвердженню демократичних основ управління суспільством, створенню й функціонуванню державного апарату [10, с. 28]. Водночас варто звернути увагу на те, що у

сфері управління виникають два типи відносин: відносини посадових осіб з органами (у яких вони працюють) та відносини посадових осіб і пересічних громадян. Перший тип відносин порушується під час вчинення злочинів у сфері службової діяльності, а другий – під час вчинення злочинів проти порядку управління.

Варто зазначити, що на відміну від ККУ, який відмовився від використання терміна «злочини проти порядку управління», законодавство інших пострадянських країн цю назву зберігає. Так, наприклад, самотійну главу, присвячену злочинам проти порядку управління (главу 30), передбачає чинний Кримінальний кодекс Республіки Вірменія. Окрема глава Кримінального кодексу Литовської Республіки (глава 42) передбачає відповідальність за злочини й кримінальні проступки проти порядку управління. Вважаємо, що такий підхід є більш вдалим, оскільки, по-перше, поняття авторитету є досить абстрактним, по-друге, воно часто використовується під час характеристики родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, що в підсумку сприяє «розмиванню» меж родових об'єктів цих груп злочинів.

Управлінські відносини виникають та існують у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій органів влади й управління та забезпечують їх нормальну діяльність у сфері державного управління. З огляду на це злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можна визначити як суспільно небезпечні, винні діяння, спрямовані на заподіяння шкоди суспільним відносинам, що виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян та фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій із метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. На нашу думку, злочин, передбачений ст. 354 ККУ, не можна віднести до цієї групи злочинів, оскільки під час його вчинення шкода заподіюється відносинам системи «працівник – державне підприємство, установа чи організація».

Низка законодавчих змін, які відбулись останнім часом та, з одного боку, торкнулись розширення сфери застосування норм розділу XVII Особливої частини ККУ (розділ отримав назву «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»), а з іншого – фактично поставили дії, передбачені ст. 354 ККУ, в один ряд із цими злочинами (що постає як із примітки до ст. 354 ККУ, у якій уніфіковано підходи щодо по-

няття пропозиції, обіцянки, повторності й вимагання неправомірної вигоди в злочинах, передбачених ст. 354 та ст. ст. 368, 3683, 3684, 369, 3692, 370 ККУ, так і з примітки до ст. 45 ККУ, у якій підкуп працівника підприємства, установи чи організації розглядається як корупційний злочин поряд зі злочинами у сфері службової діяльності), створює достатню на перший погляд базу для позитивного вирішення питання про розташування підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації в розділі XVII Особливої частини ККУ. До речі, кримінальне законодавство деяких пострадянських республік саме так вирішує це питання. Наприклад, у Кримінальному кодексі Республіки Молдова ст. 330 («Отримання службовцем незаконної винагороди») розташовується в главі XV «Злочини, що вчиняються посадовими особами».

Як уже зазначалося, ст. 354 ККУ спрямовується на охорону нормальної діяльності державного підприємства, установи чи організації від підпаян із боку власних працівників. У свою чергу такий механізм заподіяння шкоди є характерним для злочинів у сфері службової діяльності.

Дійсно, немає принципової різниці між тим, ким саме (службовою особою або працівником, який не є службовою особою) заподіюється шкода нормальній діяльності підприємства, установи чи організації, що робить можливим тлумачення злочину, передбаченого ст. 354 ККУ, як злочину у сфері службової діяльності. До того ж родовий об'єкт останнього виду злочинів не зводиться до нормальної діяльності винятково публічного апарату управління, а розуміється досить широко: як суспільні відносини, що забезпечують нормальну, тобто таку, що відповідає вимогам законодавства, діяльність державного апарату, апарату управління органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності й організаційно-правових форм, а також суспільні відносини, що забезпечують здійснення регламентованої законодавством професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Безпосереднім об'єктом цих злочинів виступають суспільні відносини, які забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади й місцевого самоврядування, в окремих юридичних особах публічного чи приватного права, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальне здійснення конкретних видів професійної діяльності, пов'язаних із наданням публічних послуг [11, с. 783].

На користь визнання юридичної природи діяння, передбаченого ст. 354 ККУ, як зло-

чину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, начебто свідчать також останні зміни, внесені до цієї норми згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р. Зокрема, у найменуванні статті вказівку саме на державне підприємство було ви-лучено.

Проте зазначені обставини, на нашу думку, ще не дають підстав для визнання родовим об'єктом підкупу працівника підприємства, установи чи організації певних відносин у сфері службової діяльності. З метою більш ретельного аналізу цього питання доцільно звернутись до еволюції поняття «посадові злочини».

Питання про родовий об'єкт посадових злочинів традиційно викликало полеміку. Так, А. Естрин об'єктом посадового злочину вважав якість державного апарату або апарату масової організації трудящих [12, с. 38]. Такий підхід згодом отримав розвиток у роботі О. Сахарова [18]. Б. Утевський об'єктом посадового злочину називав «керування соціалістичною державою та соціалістичним господарством» [19, с. 307]. На думку І. Ямпольської, родовим об'єктом посадових злочинів є державна дисципліна, під якою вчений розуміла встановлений державою порядок діяльності державних і громадських організацій, що забезпечує їхню злагоджену й плідну роботу [20, с. 13–14]. Оскільки єдиного поняття державної дисципліни як об'єкта посадових злочинів теорія кримінального права так і не виробила, А. Трайнін запропонував вважати ним правильну роботу державного й громадського апарату [13, с. 302]. Цю позицію з тими чи іншими застереженнями згодом підтримали Б. Здравомислов [15, с. 9], О. Светлов [26, с. 28], В. Мельникова [16, с. 8] та багато інших авторів. У підсумку це поняття стало загальноприйнятим у науці кримінального права радянського періоду.

Незважаючи на це, у більш пізніх роботах постійно здійснювалися спроби конкретизації поняття родового об'єкта посадових злочинів. Так, А. Квицинія, вважаючи об'єктом таких діянь сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальне функціонування державного апарату й апарату управління громадськими організаціями, підкреслював, однак, що кримінальний закон бере під охорону не всю діяльність апарату, а лише його найважливіші, основні функції [25, с. 7]. Автор дійшов висновку, що чітке визначення змісту родового об'єк-

та посадових злочинів прямо залежить від виявлення такого структурного елемента суспільних відносин, як суб'єктний склад. Віднесення до кола посадових осіб усіх службовців веде до безпідставного розширення меж об'єкта, яке охоплює також суспільні відносини, що не складають сутність роботи апарату [25, с. 12–13].

Однак першим дослідником, який у сучасних умовах висловився за необхідність диференціації кримінальної відповідальності за незаконну винагороду посадовим особам органів державної влади й недержавних організацій, був Б. Волженкін [21, с. 16–19]. На публічно-правовому характері функцій посадової особи наполягали також О. Светлов і С. Трофімов [22, с. 438–440]. Аналогічного висновку дійшов О. Дудоров, який стверджував, що поняття суб'єкта посадових злочинів варто визначати через поняття публічної посадової особи [23, с. 15].

Незважаючи на це, українська кримінально-правова доктрина й законодавство під посадовими особами як суб'єктами злочинів у сфері службової діяльності (посадових злочинів) традиційно розуміє осіб, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також займають постійно або тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядницьких чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Після проголошення Україною незалежності гостро постала проблема реформування законодавства про відповідальність за злочини по службі, оскільки управлінські працівники комерційних недержавних організацій нерідко вчинювали суспільно небезпечні діяння, що вимагали кримінально-правового реагування. Визначення посадової особи, що містилось у ч. 2 ст. 164 КК УРСР, не охоплювало також управлінських працівників муніципальних структур. У зв'язку із цим 28 січня 1994 р. було винесено зміни до ст. 164 КК УРСР, відповідно до яких встановлювалось, що за посадові злочини несуть відповідальність особи, які займають відповідні посади в установах, організаціях або на підприємствах незалежно від форм власності.

ККУ 2001 р. не вніс жодних істотних змін у законодавче визначення посадової особи, що містилось у КК УРСР, крім, напевно, тієї обставини, що посадовими особами визнаються також іноземці й особи без громадянства, які виконують обов'язки посадової особи (п. 2 примітки до ст. 364 ККУ). Тобто ідею щодо диференціації відповідальності за діяння по службі, які вчинюються посадовими особами держав-

них структур та службовими особами комерційних структур, законодавець так і не сприйняв.

З огляду на публічно-правовий характер функцій посадової особи О. Светлов і С. Трофімов стверджували, що посадовими особами не можна вважати службовців підприємств усіх форм власності. Ці особи не виконують функції державної влади й управління, тобто публічно-правові функції. Вони лише організують господарську, економічну та соціальну діяльність підприємства за дорученням (контрактом, призначенням) його власника. Зрозуміло, що керівники й службовці тих чи інших юридичних осіб, виконуючи організаційно-розпорядницькі та адміністративно-господарські функції, можуть вчиняти протиправні дії, які збігаються з ознаками об'єктивної сторони посадових злочинів (зловживання посадовим становищем, перевищення посадових повноважень, отримання хабара, службове підроблення). Однак, на думку О. Светлова та С. Трофімова, ці дії не посягають на нормальну діяльність державного апарату, тому можуть спричинити відповідальність за господарські злочини, злочини проти конституційних прав громадян тощо.

Аналогічне вирішення питання пропонувалось у деяких проектах нового ККУ, що передбачали розмежування публічних посадових осіб і функціонерів (службовців державних підприємств, установ та організацій, не наділених повноваженнями публічних посадових осіб, а також представників управлінської сфери недержавних підприємств, установ та організацій). Однак, як відомо, ККУ 2001 р. в цьому питанні пішов традиційним шляхом. Розділ XVII ККУ передбачає відповідальність за традиційні посадові злочини та йменується «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», у чому виражається широкий підхід законодавця до визначення поняття посадової особи.

Не випадково в україномовному варіанті офіційного тексту ККУ вживається термін «службова особа», який, до речі, не є синонімом поняття «посадова особа», хоча російськомовний аналог використовує саме останній термін.

На відміну від Кримінального кодексу України розвиток кримінального законодавства зарубіжних країн пішов дещо іншим шляхом. Так, Кримінальний кодекс Франції 1992 р. (далі – КК Франції) відповідальність за посадові злочини передбачає в розділі III «Про посягання на державну владу» [24, с. 153–172].

У КК Франції відсутнє загальне визначення посадової особи, яке наведено, напри-

клад, у примітці до ст. 364 ККУ. У главах КК Франції, присвячених питанням кримінальної відповідальності посадових осіб, згадуються такі види цих спеціальних суб'єктів: 1) особа, наділена державною владою; 2) особа, яка виконує обов'язки по державній службі; 3) особа, яка володіє виборчим мандатом; 4) особа, яка займає державну посаду; 5) службовець органу державного управління; 6) службовець державної установи; 7) особа, яка виконує функції представника державної влади тощо. Отже, французький законодавець так чи інакше пов'язує посадові злочини з діяннями осіб, які здійснюють публічно-правові функції.

Таким чином, сучасна кримінально-правова доктрина все більше схиляється до визнання як родового об'єкта посадових злочинів нормальної діяльності публічного апарату управління в особі державних органів законодавчої, виконавчої й судової влади, а також органів місцевого самоврядування щодо виконання завдань, поставлених перед ними [27, с. 98]. Досить показовими в цьому плані є положення ч. 5 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які з'явилися після внесення змін до КПК України згідно із Законом України «Про Національне антикорупційне бюро» від 14 жовтня 2014 р. Відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України слідчі Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування дій, передбачених ст. 354 ККУ, лише щодо працівників юридичних осіб публічного права. Таке вирішення питання вважаємо принципово правильним.

Ця тенденція найбільш чітко виявляється під час аналізу підходів до визначення поняття посадової особи як суб'єкта посадових злочинів.

О. Светлов відзначив: «В історії розвитку кримінального законодавства були різні періоди, коли законодавче визначення й наукове тлумачення поняття посадового злочину то розширювалося, то обмежувалося. Проте зв'язок між ним і посадовою особою зберігався завжди, оскільки без посадової особи немає й не може бути посадового злочину» [26, с. 9].

Порівняльний аналіз концептуальних положень про природу посадових злочинів у кримінальному праві України та деяких інших країн дозволяє зробити певні узагальнення.

По-перше, логічним і послідовним вважаємо визнання суб'єктами посадових злочинів лише тих осіб, які здійснюють функції апарату публічного управління. Соціальна сутність вчинків осіб, які перебувають на державній або муніципальній службі, та осіб, які виконують відповідні управлінські

функції в різних громадських організаціях і комерційних структурах, є зовсім різною. Перші, зловживаючи наданими їм публічною владою повноваженнями, посягають на інтереси служби, порушують нормальну діяльність державних апаратів законодавчої, виконавчої й судової влади, підривають їхній авторитет, що в підсумку призводить до послаблення державної влади. Це визначає особливий правоохоронний об'єкт і необхідність виділення злочинних діянь таких осіб у самостійну главу ККУ. Нічого подібного не відбувається під час зловживань із боку службовців комерційних структур і громадських організацій, наділених певними управлінськими функціями власником або громадянами, які об'єдналися у громадську організацію. Їхні зловживання наданими повноваженнями здатні заподіяти шкоду іншому об'єкту – інтересам служби в комерційних та інших організаціях, за що саме особи повинні нести відповідальність. Цю обставину ККУ фактично ігнорує, зберігаючи існуючий раніше підхід у визначенні посадової особи, що суперечить юридичній природі посадових злочинів.

По-друге, у закордонній кримінально-правовій літературі справедливо відзначається, що поряд із нормальним функціонуванням публічного апарату управління під час вчинення діянь, що аналізуються, шкода заподіюється також його престижу й авторитету. На нашу думку, вказівка під час визначення родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності (посадових злочинів) на авторитет державних органів є досить важливою. Адже сьогодні проблема полягає саме в тому, що збільшення питомої ваги цих злочинів, насамперед отримання неправомірної вигоди, все більше дискредитує владу, знижує рівень народної довіри до неї, що призводить до нігілізму. У зв'язку із цим навряд чи можна погодитись з українським законодавцем, який передбачив охорону авторитету органів державної влади в розділі XV ККУ, у якому містяться діяння, що традиційно розумілись як злочини проти порядку управління.

По-третє, саме з публічно-правовою сферою багатьма вченими пов'язується таке негативне явище, як корупція («корозія влади»). Певне «розмивання» об'єкта злочинів у сфері службової діяльності за рахунок включення до поняття посадової особи службовців підприємств, установ чи організацій, які не наділяються повноваженнями публічних посадових осіб, дозволяє розглядати ці діяння як корупційні, що не є такими за своєю природою. Саме такий підхід обумовив доповнення ст. 45 ККУ приміткою, згідно з якою до кола корупційних злочинів віднесено також підкуп працівника підприємства,

установи чи організації. Таке законодавче вирішення сприятиме зміщенню акцентів під час боротьби з корупцією з публічно-правової на приватноправову сферу. Посилання на вимоги міжнародно-правових актів антикорупційного спрямування в цьому сенсі також є необґрунтованими. Так, наприклад, ст. 7 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (яка для України набула чинності 1 березня 2010 р.) рекомендує кожній стороні вживати такі законодавчі й інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення в національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне надання під час здійснення підприємницької діяльності обіцянки, пропонування або надання прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким способом особам, які обіймають керівні посади в приватних підприємствах або працюють на них, для них особисто чи для інших осіб із метою заохочення їх до виконання або невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків. Ця конвенція рекомендує передбачити кримінальну відповідальність за певні діяння, проте зовсім не наполягає на обов'язковому визнанні їх корупційної природи. Додамо, що ст. 1912 КК УРСР з'явилась у вітчизняному кримінальному законодавстві задовго до прийняття згаданої конвенції.

Висновки. Аналіз родових об'єктів злочинів, передбачених розділом XV та розділом XVII ККУ, дозволяє зробити висновок, що ні на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, ні на певні сфери службової діяльності підкуп працівника підприємства, установи чи організації не посягає.

Юридична природа цього діяння є зовсім іншою. Воно взагалі не пов'язується з публічно-правовою сферою, а обмежується винятково інтересами служби всередині певної структури. Причому в цьому разі мова йде не лише про внутрішнє управління, тобто діяльність керівників у межах підприємства, установи чи організації, а й про інтереси господарювання загалом. Підприємство, тобто господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів із метою отримання прибутку, завжди здійснюється на власний страх і ризик. Тому суб'єкт підприємства має захищатись від зловживань не лише з боку інших учасників економічної діяльності, держави, своїх службовців, а й із боку будь-якого працівника підприємства, зобов'язаного згідно з контрактом чи трудовим договором виконувати певні види робіт. Про користь такого підходу, на нашу думку, свідчать також останні змі-

ни, внесені до ст. 354 ККУ, які торкнулися суб'єктного складу цього злочину. Суб'єктом прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди, а також прохання надати таку вигоду, крім працівника підприємства, установи чи організації, законодавець називає особу, яка працює на користь підприємства, установи або організації, тобто особу, яка виконує роботу й перебуває з таким підприємством, установою чи організацією в трудових відносинах.

Законодавче розуміння підкупу працівника підприємства, установи чи організації як злочину проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян фактично робить цей злочин безоб'єктним. Найбільш оптимальним варіантом подолання цієї колізії, на нашу думку, було б створення окремого розділу ККУ, присвяченого охороні нормального функціонування структур, не наділених державно-владними повноваженнями. З позицій чинного законодавства підкуп, про який ідеться, переважно заподіює шкоду встановленому в Україні правовому господарському порядку. Тому більш логічно розташувати цей злочин у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. Прохорова. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Норинт, 1998. – 1456 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13 травня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 18. – Ст. 937.
3. Скаун О. Теорія права і держави : [підручник] / О. Скаун. – 2-е вид. – К. : Алерта, 2011. – 520 с.
4. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю. Баулін, В. Борисов, В. Тютюгін та ін.]; за ред. В. Сташиса, В. Тація. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
5. Навроцький В. Кримінальне право України. Особлива частина : [курс лекцій] / В. Навроцький. – К. : Знання ; КОО, 2000. – 771 с.
6. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник для студ. юрид. вузів і фак-тів] / [Г. Андрусів, П. Андрушко, С. Лихова та ін.]; за ред. П. Матишевського, П. Андрушка, С. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.
7. Кириченко В. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву / В. Кириченко. – М., 1956. – 132 с.
8. Преступления против порядка управления / П. Гришанин, Л. Блинова и др. – М., 1970. – 67 с.
9. Бантишев О. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) / О. Бантишев. – К. : МАУП, 2002. – 128 с.

10. Мельник М. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М. Мельник. – К. : Парламентське вид., 2000. – 256 с.
11. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Тація, В. Борисова, В. Тютюгіна. – 5-ге вид., доп. – Х. : Право, 2013– . – Т. 2. – 2013. – 1040 с.
12. Эстрин А. Должностные преступления / А. Эстрин. – М., 1928. – 107 с.
13. Трайнин А. Должностные и хозяйственные преступления / А. Трайнин. – М., 1938. – 135 с.
14. Кириченко В. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву / В. Кириченко. – М., 1956. – 131 с.
15. Здравомыслов Б. Должностные преступления: понятие и квалификация / Б. Здравомыслов. – М. : Юридическая литература, 1975. – 168 с.
16. Мельникова В. Должностные преступления (вопросы уголовно-правовой квалификации) : [учеб. пособие] / В. Мельникова. – М. : ВЮЗИ, 1985. – 97 с.
17. Лысов М. Ответственность должностных лиц по советскому уголовному праву / М. Лысов. – Казань, 1972. – 212 с.
18. Сахаров А. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву / А. Сахаров. – М., 1956. – 214 с.
19. Утевский Б. Общее учение о должностных преступлениях / Б. Утевский. – М., 1948. – 439 с.
20. Ямпольская И. Административно-правовые вопросы укрепления государственной дисциплины / И. Ямпольская. – М., 1955. – 187 с.
21. Волженкин Б. Уголовная ответственность должностных лиц негосударственных предпринимательских структур / Б. Волженкин // Закон. – 1993. – № 5. – С. 16–19.
22. Светлов О. Визначення поняття посадової особи в новому КК України / О. Светлов, С. Трофімов // Правова система України: теорія і практика : тези наук.-практ. конф. – К., 1993. – С. 438–440.
23. Дудоров О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Дудоров. – К., 1994. – 21 с.
24. Новый уголовный кодекс Франции. – М. : Юридический колледж МГУ, 1993. – 212 с.
25. Квициния А. Должностные преступления / А. Квициния. – М. : Российское право, 1992. – 221 с.
26. Светлов А. Ответственность за должностные преступления / А. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 302 с.
27. Волженкин Б. Служебные преступления / Б. Волженкин. – М. : Юристъ, 2000. – 368 с.